

Inhoud

De adem van de tekst – <i>over het ritme van dit boek</i>	7
De meisjes hadden wél gelijk – <i>over ritme als ezelsbrug</i>	13
Een namiddag in de zomer – <i>over het ritme van de situatie</i>	19
Schilderingen en paukenslagen – <i>over het ritme van het begin</i>	26
Geen gezeur verder – <i>over het ritme van de zin</i>	35
Er kantelt iets – <i>over het ritme van personages</i>	38
Het ritme dat ontroert – <i>over het ritme van de monoloog</i>	43
Kan niet trefzekerder – <i>nogmaals over personages</i>	47
Zorg dat je laconiek bent – <i>over het ritme van de dialoog</i>	51
Uitstel – <i>over het ritme van de vertelling</i>	61
Hóé je het vertelt – <i>over het ritme van het slot</i>	73
Tot slot natuurlijk: Lolita	79
Literatuur	83

De adem van de tekst

OVER HET RITME VAN DIT BOEK

Dit boek gaat over het ritme in proza. Wanneer de dialoog aan de orde komt, ook over het ritme in een toneeltekst. Dit boek gaat niet of nauwelijks over poëzie en tegelijkertijd natuurlijk wél. Je kunt, denk ik, geen proza schrijven zonder poëzie in je hoofd te hebben, net zoals je geen proza kunt schrijven zonder de spanning van een dialoog in een toneelstuk te kennen. Als ik het over het ritme in poëzie zou hebben, had ik het ook over zaken als metrum en eindrijm, maar dat is een ander boek, voor een andere schrijver.

In wat volgt gaat het over een ander ritme, over dosering, over de verhouding tussen details en hoofdzaken, over een manier van vertellen, over in- en uitzoomen. Als je hardloopt en een lange afstand moet overbruggen, dan is het van groot belang je krachten te verdelen. Deze opbouw is een kwestie van ritme. Dezelfde krachtenverdeling, dezelfde opbouw zit ook in proza. Je voert de lezer ergens heen en dan kun je je afvragen of het zinnig is zoiets meteen al op topsnelheid te doen. Misschien even, om die snelheid alvast levend te maken, maar dan moet er bijvoorbeeld weer een tijdje rust komen om de lezer aan het verhaal te laten wennen en de spanning op te voeren of vast te houden. Ritme kun je in dit verband ook tempo noemen: het tempo van de vertelling, het tempo waarin een personage zich uit, het tempo van de beweging die door alles heen loopt.

Eerst nog even over de poëzie, want ik wil daar graag duidelijk over zijn. Om uit te leggen wat ik bedoel begin ik met een

citaat. Er staan heel veel citaten in dit boek, korte en lange. Ik citeer graag uit wat ik goed vind, en daarbij pak ik meestal een willekeurig boek uit de omgeving van mijn werkkamer. Boeken die me niet goed bevallen, bevinden zich daar nauwelijks meer. Die heb ik de afgelopen jaren de deur uit gedaan, niet uit minachting – aan ieder boek is hard gewerkt, ook aan de mindere – maar vanwege ruimtegebrek en de behoefte aan overzicht, en misschien ook wel, zoals Hugo Claus eens zei toen hij in een interview vertelde dat hij uiteindelijk maar één niet al te grote boekenkast wil overhouden, ‘uit respect voor de literatuur’.

Veel citaten dus. Ik vind het onzinnig uitsluitend theoretisch, om het zo maar eens te noemen, over het ritme in proza te schrijven. Ik kan dat niet eens en het lijkt me gekmakend saai. Dit is ook geen leerboek, ik ben geen leraar. Wel denk ik vaak na over verhalen, romans en toneelstukken, niet alleen over die van mezelf, maar ook die van anderen. En in dit boek denk ik, bij wijze van spreken, hardop. Over wat ik tot hier geschreven heb, denk ik bijvoorbeeld dat ik het zo ook zou zéggén. Ik hóór mezelf praten.

Ik was gebleven bij de poëzie. Een citaat uit de roman *Dagen van vertrek* van Roel Bentz van den Berg:

Ik hield van de nachtwind. Niet van de wind overdag – waar een mens net zo wanhopig van kan worden als van het monotone druppelen van een kraan: de dagwind met zijn megalomane geblaas, zijn giftige gehijg in je oor en zijn ziekelijke gewoonte om je met alle geweld aan je jas en je haren, aan je stem desnoods, weg te willen trekken bij alles wat je verbindt met de wereld om je heen, de geuren en kleuren en gestalten en geluiden die het leven tastbaar maken, kom kom ga nou maar mee, hijgt de dagwind, weg van hier, de vergetelheid in – maar van de nachtwind hield ik, die zachtvaardig is en voorkomend en je met alle liefde de oren opent.

Dit proza is ook poëzie. Wie dit hardop leest, merkt dat het maar op één manier gelezen kan worden én hoe betoverend het is. Deze ode aan de nachtwind heeft een haast klassieke opbouw. Eerst wordt de concurrent, de dagwind, even weggezet om ruimte te krijgen voor een lofzang die steeds voller wordt. Na nog een aanloopje (het uitstel dat vaak terug zal komen) krijgt de tekst een beatritme dat je in je ademhaling voelt.

Terwijl de dagwind alleen geïnteresseerd is in het geloei van zijn eigen gekte en je gehoor voor al het andere af wil sluiten, laat de nachtwind zich kennen als de ideale drager van geluid. Het enige dat je in het donker hoeft te doen is je mond houden, luisteren en niet kieskeurig zijn – en wat de dagwind je af wil nemen, brengt de nachtwind naar je toe. Het geschuifel van vermoeide voeten op weg naar huis, het vleugellamme gewapper van een krant die over het asfalt tolt, muziek die in een hotel vanuit de lift doorlekt naar de lobby en daar nog even slaperig blijft hangen maar eenmaal in stukken geknipt door een draaideur plotseling heftig swingend naar buiten komt, het rillerige geruis van bomen in een park, het kraken van gewrichten op een bed, glasbrekend geschater, het geborrel en gesis en gekreun van standpijpen en gasleidingen en kabels, het spierweefsel en de bloedbanen van de stad, en ver weg – veel verder weg nog dan het zachte zoemen van de snelweg en het rokkengeruis van de geesten die worden doorgesluisd van de ene wereld naar de andere – het bevestigende noch ontkenkende gebrom van de melkweg. De nachtwind haalt er de bezem door, veegt het allemaal bij elkaar tot een groot duizelingwekkend suizen. Ik had nooit een seconde bedenktijd nodig gehad wanneer ze mij vroegen wat ik liever was, blind of doof.

Einde passage. Witregel. De handeling gaat verder.

Dit is een prozaschrijver met een hoofd vol poëzie. Ik ken hem en weet dus dat het vooral de poëzie van de rock-'n-roll is,

maar wanneer die uitstekend is, is het geen andere poëzie dan alle andere uitstekende poëzie. Integendeel, zeg ik met Roel Bentz van den Berg.

Het ritme maakt een situatie, de grote of kleine emoties erover en de gedachten erbij voelbaar, hoorbaar, zorgt ervoor dat momenten gaan leven en dicht bij de lezer komen. In het citaat van zojuist is de nachtwind aanwezig. Niet alleen die wind, maar ook de nacht zelf. En de stad in de nacht. Ik bedoel dus: niet alleen in woorden. Die woorden vertellen niet alleen iets, ze roepen ook veel op, misschien wel meer dan ze zelf kunnen zéppen. Het ritme is de adem van een tekst, van het boek.

Ik heb het niet alleen over het ritme in de zinnen en de dialogen, maar ook over het vertelritme. Een grote Russische roman uit de negentiende eeuw heeft een ander ritme dan een roman van Bret Easton Ellis. Over een eindeloos landschap waarin mensen geduldig grote afstanden moet overbruggen, schrijf je anders dan over een grote stad in deze tijd waarin bijvoorbeeld sommige personages van Bret Easton Ellis rusteloos op zoek zijn naar avontuur en bevrediging van donkere verlangens. Die vragen om vertelritmes die drastisch van elkaar verschillen.

De tijd waarin geschreven wordt heeft niet alleen invloed op de manier waarop dat gebeurt, maar stelt ook zijn eisen. In 2007 kun je niet meer schrijven als een schrijver die in 1909 leefde.

Dit laatste gaat niet altijd op. Soms bepaalt de tijd waarin een roman speelt, het ritme in de zinnen en het ritme in de vertelling. Ik denk bijvoorbeeld aan de scheepswerf aan het begin van de vorige eeuw in Groningen, een belangrijk deel van het decor in de roman *De nieuwe man* van Thomas Rosenboom. Die werf treedt in deze roman dikwijls hoorbaar uit die vervlogen tijd naar voren. Ik kies een passage waarin de werklieden in opstand komen tegen de slechte betaling. De baas slaat vanuit het raam van zijn slaapkamer zijn personeel gade:

Iedereen keek naar hem op toen hij achter het glas verscheen; iedereen klopte mee op de maat van Niesten, die op het middenterrein een mal uitsloeg en ook in deze actie de voorslager bleek: telkens een fractie eerder hief hij zijn hamer; priemend in de lucht liet hij die dan even wachten op die van de anderen, de bikkers, de kokers en de drifters, zodat ze op zijn voorgaan allemaal tegelijk konden neerdalen op het ijzer overal, waarbij ook zij die geen hamerwerk deden mee hamerden, de klinkerjongens bij het schip met hun tangen tegen de beplating, de tegenhouder met zijn dolly op een ton, de teerder met zijn bokkenpoot op een teerblik – en allemaal keken ze al hamerend met open mond naar hem op, vragend, hunkerend, alleen Niesten niet, die sloeg alleen maar op de mal die hij als een ruiter bereed, net alsof hij helemaal niet meedeed aan de actie die hij leidde...

Het ritme van een werf, het ritme van actie uit een andere tijd, de harde muzikaliteit van de verontwaardiging. Dit kwade lawaai bereikt ook de oren van de lezer, die daardoor nauwelijks aan de zijlijn van deze kleine opstand kan blijven staan.

Hoe kun je leren helder, trefzeker met ritme om te gaan? Door poëzie en toneelstukken te lezen, door naar muziek te luisteren, door je op muziek te concentreren. Nu doel ik op het ritme in de zinnen. Voor het ritme van de vertelling geldt: door na te denken over de dosering van zinnen, informatie, alinea's en hoofdstukken binnen verhalen en romans. Inspirerend en voedend is ook het lezen van scenario's van films die indruk op je maken. De lengte en opbouw van scènes bekijken, de plaats van de dialoog of dialogen daarin, de aandacht voor de ruimte rond de personages – het is zeer bruikbaar. Het is de vorm van de vertelling die de aandacht opeist: hóé vertel je iets, wanneer geef je wát prijs, welke aanloop heb je nodig voor een mededeling, welke informatie voeg je aan de bagage van de lezer toe, wat moet het tempo van een zin, het tempo van een gedachtewisseling veroorzaken. Het is allemaal een kwestie van rekken en comprimeren, van

geven en nemen, van stilte en storm, van in- en uitademen, van pláátsen, van de juiste stap op het juiste moment.

Norman Mailer zei eens dat de spanning, dus ook het ritme, van een zin goed is als je geen enkel woord kunt veranderen. Dat is waar. Of het altijd waar is, weet ik niet, maar dat weet ik nooit wanneer het om waarheden gaat.

De meisjes hadden wél gelijk

OVER RITME ALS EZELSBRUG

Het moment waarop ik voor het eerst een literaire tekst hoorde, herinner ik me niet. Toch was dat moment er. Mijn moeder zong een liedje dat ik later, na dat moment van heel vroeg in mijn leven, opnieuw hoorde, hoeveel later weet ik niet precies, maar wel dat het een vage herkenning opriep, ik hoorde het bewust of in ieder geval bewuster dan toen, het liedje ‘Slaap kindje slaap’. Mijn moeder zong het met zachte stem, een paar keer achter elkaar, het woord ‘kindje’ verving ze de tweede keer dat ze het zong door mijn naam. Het liedje maakte me niet alleen slaperig, het stelde me ook gerust, terwijl het nauwelijks iets in me opriep wat ik wilde begrijpen (als ik dat toen al wilde), want hoe simpel de tekst ook is, ik geloof niet dat ik begreep wat ‘zo zoetjes’ was, want het woord ‘zoet’ had ik niet gehoord. Mijn ouders gebruikten het niet ter vervanging van ‘gehoorzaam’ of ‘braaf’, ze noemden mij nooit ‘een zoete jongen’, wat ik achteraf niet betreurt. Het liedje kende ik wel vrij snel uit mijn hoofd, althans ik wist wat er komen ging als mijn moeder had gezongen ‘Daar buiten loopt een schaap’, hoewel wat er volgde niet rijmde op ‘slaap’: ‘Een schaap met witte voetjes’. Niet alleen mijn geheugen hielp me, ook het ritme van het liedje, weliswaar een kalm ritme, maar wel degelijk aanwezig.

Behalve dat ik woorden leerde om te communiceren, leerde ik meer liedjes van mijn moeder, liedjes die ik onthield zonder dat de tekst glashelder was. Hoe het met de kinderliedjes van nu zit weet ik niet, maar in die jaren was er soms geen touw aan vast te knopen. Op de kleuterschool, waar ik hoopte te leren schrij-

ven, wat niet het geval bleek, zongen we liedjes – tot mijn spijt toen was dat belangrijker dan schrijven –, liedjes als:

*Daar kwam ene boer uit Zwitserland
Kadee, kadulleke, kada
En die had enen ezel aan zijn hand
Laberdi laberda laberdonia
Een die had enen ezel aan zijn hand
Cecilia!*

Volgens mij was het een lied waaraan geen einde kwam. Waar die boer vandaan kwam, snapte ik. Ook hoe hij erbij liep, met een ezel immers. De woorden die ik niet kende en niet begreep, vond ik rare, een beetje beschamende woorden. Toch leerde ik het met betrekkelijk weinig moeite vanbuiten.

Over die jaren schreef ik ooit een stukje voor de kerstbijlage van de krant waarvan ik columnist ben:

Een liedje uit mijn kindertijd is ‘Daar was laatst een meisje loos’. Of het nog gezongen wordt weet ik niet, wel dat iedereen die het ooit zong, het nog steeds kan zingen, althans het eerste couplet, ook het enige couplet dat ik onthouden heb. Dat komt doordat ik er destijds zo diep over nadacht. Ik wist namelijk niet wat het betekende.

*Daar was laatst een meisje loos
Die wou gaan varen, die wou gaan varen
Daar was laatst een meisje loos
Die wou gaan varen als lichtmatroos*

Twee woorden kende ik niet: ‘loos’ en ‘lichtmatroos’. En die zijn hier wel essentieel. Ik begreep wel dat het meisje wilde varen, maar waarom en hoezo? Ik kon aan mijn ouders vragen wat de woorden betekenden, maar woorden die ik

niet snapte, daagden me uit. Daar dacht ik graag zelf over na. 'Loos' liet ik snel los. Bleef onduidelijk. Maar 'lichtmatroos'! Was ik dágen mee bezig. Ik wist wat een matroos was. Leek me een fantastisch beroep. Lekker varen en ondertussen de hele wereld zien. Eerst dacht ik dat het sloeg op het gewicht van het meisje. Je had zware matrozen, maar zo'n meisje was natuurlijk hartstikke slank. Deze uitleg verwierp ik snel. Ineens wist ik het: dat meisje zorgde op een boot voor het licht! En ik zag die boot voor me, op de eindeloze zee in een inktzwarte nacht. Nogmaals: ik was nog erg jong. Daarom dacht ik ook dat er op een boot geen elektriciteit was, want zo'n lang snoer bestond natuurlijk niet. Vandaar de lichtmatroos. Wilde ik ook worden. Later clown of dierenarts, maar eerst lichtmatroos.

Ik was niet te jong om te begrijpen dat met Kerstmis de geboorte van Jezus werd gevierd. Ook was 't 'Het feest van het licht'. Dat was nog een beetje abstract voor me, wat ik lastig vond als toekomstig lichtmatroos. Mijn ouders vertelden dat met Jezus het licht in de wereld kwam. Als je nog niet veel weet en ook nog niet op volle kracht kunt denken, is sommige informatie te gróót. Het licht in de wereld? Hoe zag de wereld er daarvoor dan uit? Op mijn kleuterschool had juffrouw Schellekens het ook over het feest van het licht. Ze legde uit dat de wereld 'bij wijze van spreken' donker was. Dat dit betekende dat de mensen niet wisten waar ze heen konden gaan. En toen kwam Jezus dus. Met het licht. Alle mensen zagen dat licht, als ze dat wilden. En daar konden ze achteraan. 'Alle mensen?' vroeg ik. 'Alle mensen,' antwoordde de juffrouw. Ja, daar kon ik als lichtmatroos natuurlijk niet tegenop. Toen werd het dus clown of dierenarts. Maar ik had wel mijn eerste kerstgedachte.

Misschien een wat lang intermezzo, maar bij ritme hoort ook dat je je tekst zo nu en dan wat lucht geeft, anders kan hij wegzakken. Daarbij: ik zocht het ritme van de column op, het ritme van de